

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): October/Ekim-2024 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Aralık/December-2024

Ziya Gökalp'in Modernleşme Düşüncesindeki Örtük Gündemi: Seçkin Kültür-Halk Kültürü İkiliği ve Sentezi Tartışması *

The Implicit Agenda in Ziya Gökalp's Thought on Modernization: The Discussion of Elite Culture-Folk Culture Dichotomy and Synthesis

Arş. Gör. Dr. Fazilet DALFİDAN ¹

Öz

Bu çalışma Gökalp'in modernleşme düşüncesindeki örtük gündeminin seçkin kültür ile halk kültürü arasındaki toplumsal ikilik olduğunu ileri sürmektedir. Amacım, Gökalp'in Osmanlı-Türk modernleşmesine ilişkin analizlerini -erken dönem Batılılaşma eleştirilerini ve alternatif modernleşme modelini- seçkin kültür-halk kültürü ikiliği temelinde tartışmaya açmaktır. Bu makalenin temel sorusu Gökalp'in Osmanlı-Türk modernleşmesi ile seçkin kültür ve halk kültürü arasındaki toplumsal ikilik arasında nasıl bir ilişki kurduğudur. Bu bağlamda, Gökalp'in Tanzimat aydınlarına yönelik eleştirileri, Gökalp'in modernleşme modelinde aydınların rolü ve Türkçülüğün esaslarından biri olan "halka doğru" ilkesinin ödevleri hars, tehzib ve medeniyet kavramları aracılığıyla analiz edilmektedir. Bu analize göre, Gökalp düşüncesindeki seçkin kültür-halk kültürü ikiliği ve sentezi, kültür-medeniyet ikiliği ve sentezinin izlerini taşımaktadır. Gökalp, halk kültürü-seçkin kültür kopukluğu olarak somutlaşan toplumsal ikiliğin, erken dönem Osmanlı-Türk modernleşmesinin sorunsallaşmasında önemli bir dinamik olduğunu ve bu kopukluğun karşılıklı olarak inşa edildiğini düşünmektedir. Gökalp'in modernleşme modeline ilişkin programı aslında seçkin kültür ile halk kültürü arasındaki kopukluğu aşma çabası ve girişimidir; böylece o, tehzib kavramı temelinde ve 'halka doğru' ilkesi aracılığıyla ilişkisel bir modernleşme modeli kurma idealini benimsemiştir. Gökalp, seçkin kültür-halk kültürü arasındaki sentezi Osmanlı-Türk toplumunda toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin bir mekanizması olarak görmüştür. Gökalp, seçkin kültür-halk kültürü ikiliğinde ve sentezinde eğitimin ve aydınların rolünü ön plana çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seçkin kültür, halk kültürü, Türk modernleşmesi, "Halka Doğru" ilkesi, aydınlar.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study argues that Gökalp's implicit agenda in his modernization thought is the societal dichotomy between elite culture and folk culture. My aim is to discuss Gökalp's analyses of Ottoman-Turkish modernization—his early critiques of Westernization and alternative modernization model—on the basis of the elite culture-folk culture dichotomy. The main question of this paper is how Gökalp established a relationship between Ottoman-Turkish modernization and the societal dichotomy between elite culture and folk culture. In this context, Gökalp's critiques of the Tanzimat intellectuals, the role of intellectuals in Gökalp's model of modernization, and the principle of "toward the people" which is one of the fundamentals of Turkism, are analyzed through the concepts of 'hars', 'tehzib', and 'civilization'. According to this analysis, the dichotomy and synthesis of elite culture and folk culture bear traces of the dichotomy and

* Bu çalışmanın ilk hali 04 – 06 Ekim 2024 tarihlerinde Afyonkarahisar'da düzenlenen *Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji* sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fazilet1988@gmail.com

Atf için (to cite): Dalfidan, F. (2024). Ziya Gökalp'in Modernleşme Düşüncesindeki Örtük Gündemi: Seçkin Kültür-Halk Kültürü İkiliği ve Sentezi Tartışması. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 311-320.

synthesis of culture and civilization. Gökalp believes that the societal dichotomy manifested as the disconnection between folk culture and elite culture is an important dynamic in the problematization of early Ottoman-Turkish modernization, and that this disconnection is mutually constructed. Gökalp's program for modernization is essentially an effort and initiative to overcome the disconnection between elite culture and folk culture; thus, he has adopted the ideal of establishing a relational model of modernization based on the concept of 'tehzib' and through the principle of 'towards the people'. Gökalp viewed the synthesis between elite culture and folk culture as a mechanism for social solidarity and integration within Ottoman-Turkish society. He has highlighted the role of education and intellectuals in the dichotomy and synthesis of elite culture and popular culture.

Keywords: Elite culture, folk culture, Turkish modernization, the principle of "toward the people", intellectuals.

Paper Type: Research

Giriş

Gökalp düşüncesindeki modernleşme sorunsalının örtük gündemi, Osmanlı-Türk toplumundaki seçkin kültür ve halk kültürü arasındaki ikiliktir ki, bunlar toplumsal hayatın farklı alanlarında somutlaşmaktadır. Gökalp, seçkin kültür ve halk kültürü arasındaki kopukluğun Osmanlı-Türk modernleşme sürecinin sorunsallaşmasına yol açtığını düşünür ve kendi alternatif modernleşme modeline ilişkin programında bu kopukluğun nasıl aşılacağı sorunsalını gündeme getirir. Bu doğrultuda seçkin kültür ve halk kültürü sentezi fikrini geliştirir ve onu “Halka Doğru” ilkesi aracılığıyla Türkçülük ideolojisinin ve programının kapsamına dahil eder. Böylelikle sorunun kaynağı ve çözümü arasında bir ilişki kurmuştur. Dolayısıyla bu çalışma Gökalp'in bu örtük gündemi olan kültür kaynaklı toplumsal ikiliğe ilişkin düşünceleri ve analizleri ile modernleşme modeline ilişkin programı arasındaki ilişkiyi sorgulama amacındadır. Seçkinler ile halk arasındaki kopukluğu aşma ve iki farklı toplumsal sınıfı kaynaştırma fikri ve idealinin temelindeki yol haritası olan ve modernleşme projesinin temeline yerleştiği Türkçülük programı bu ilişkinin kanıtı niteliğindedir. Gökalp Türkçülük programını ise Tanzimat aydınlarının Batılılaşmayı “yanlış” okumasına yönelik eleştirisi üzerinden kurmuştur.

Gökalp, genel olarak sosyoloji kuramında Osmanlı-Türk toplumunun modernleşmesini, diğer bir ifadeyle Batılılaşmasını formüle etmeye çalışır (Bulut, 2015, s. 79; Berkes, 1954, s. 383). Ona göre sosyolojinin temel görevi, Türk toplumunun modernleşmesi için nelere sahip olduğunu veya nelerden yoksun olduğunu saptamaktır. Bu doğrultuda Gökalp, dönemin kültürel durumuna ilişkin sorunu Türkiye'nin toplumsal hayatının her alanındaki ikilikler olarak teşhis etmiştir. Bir yanda gayriresmi kurumlarıyla, diniyle, sanatıyla, düşüncesiyle halk varken; öte yanda, Doğu ve Batı medeniyetlerinden ödünç alınmış biçimsel, yapay kurumlara sahip olan bir resmi örgütlenme vardı. Bunlar halk arasında kök salmadı; böylece iki taraf birbirine yabancı ve birbiriyle bağdaşmaz hale geldi. Bu sorunun kaynağında toplumsal yaşamın iki temel ama birbirinden ayrı yönü olan kültür ve medeniyet arasındaki uyum eksikliği yatıyordu (Berkes, 1954, s. 383-384).

Mardin (1969, s. 278) Gökalp'in Osmanlı toplumundaki halk kültürü ve seçkin kültür arasındaki ayrım hakkında çok şey yazdığını ifade eder. Bazı çalışmalarda ise bu halk kültürü ve seçkin kültür arasındaki ayrım, kültür-medeniyet kuramı tartışmalarında ‘halk-aydın kopukluğu veya ayrılığı’ olarak tanımlanır ve yer verilir (Arslan, 2012, s. 18; Türkdoğan 1998, s. 38-39; Celkan, 1989, s. 70). Aslında Gökalp'in modernleşme düşüncesindeki seçkin kültür halk kültürü ikiliği argümanı Mardin, Berkes ve Türkdoğan gibi düşünürler tarafından satır aralarında dile getirilse de, Gökalp düşüncesi veya sosyolojisi üzerine yapılan araştırmalarda modernleşme modelinin bu boyutuna doğrudan yöneltilen dikkat yetersiz kalmış görünmektedir. Bu yüzden, amacım Gökalp'in modernleşme düşüncesindeki bu örtük gündemi açığa çıkarmaktır. Gökalp halk kültürü ve seçkin kültür ikiliğini tipolojiler (Türk Tipi- Osmanlı Tipi) aracılığıyla analiz eder. Ona göre iki farklı toplumsal tip vardır: Halka karşılık gelen Türk Tipi, seçkin sınıfa karşılık gelen Osmanlı Tipi.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada Gökalp'in modernleşme düşüncesindeki örtük gündem olan seçkin kültür-halk kültürü ikiliği, 'hars (ulusal kültür)', 'tehzib (işlenmiş kültür)' ve 'medeniyet' kavramları üzerinden analiz edilmektedir. Bunlar arasında özellikle tehzib kavramı, bu çalışmanın sorunsal bakımından ön plana çıkmaktadır. Gökalp'in modernleşme düşüncesinde ve kuramında kültür özgün, medeniyet geçişken bir karaktere sahiptir. Bu noktada tehzib, hars ve medeniyet arasında köprü işlevi görmekte; bir ara form karakteri taşımaktadır. Bu karakteri ile tehzibi, seçkin kültür-halk kültürü ikiliğini aşmada sentezin kavramsal temeli olarak görmek mümkündür.

Kültür ve medeniyet, Gökalp sosyolojisinin anahtar kavramlarıdır (Arslan, 2012, s. 14). "Medeniyet, yöntemler ve kişisel iradelerle oluşan toplumsal olayların bütünüdür". Medeniyet irade ve yöntem (usul) ile oluşturulur (Gökalp, 1964, s. 13). Medeniyet, yöntem (usul)le yapılan ve öykünme aracılığıyla bir ulustan diğerine geçen kavramların ve tekniklerin toplamıdır. Kültür ise, hem yöntemle yapılamayan hem de öykünme ile diğer uluslardan alınamayan duygulardır (Gökalp, 2012, s. 28). "Milli kültürün içine giren şeylerse; yöntemle ve insanların istekleri ile oluşmamışlardır. Yani, suni (yapay) değildirler. Bitkilerin, hayvanların organik yaşayışı nasıl kendiliğinden ve tabii olarak geliyorsa, milli kültür içine giren şeylerin oluşması ve gelişmesi de tıpkı öyledir" (Gökalp, 1964, s. 14). Dolayısıyla kültürün özellikle duygulardan, medeniyetin ise bilgilerden oluşması onları birbirinden ayırır. Duygular ve beğeniler yöntemle ve istençle uyumlu değildir ve kültürün unsurları olduklarından dolayı tamamıyla millidir: Bir ulus, diğer ulusların dinsel, töresel, estetik duygularına öykünemez (Gökalp, 1964, s. 21, 9; Gökalp, 2012, s. 34). Gökalp her ne kadar medeniyet kavramını zaman zaman farklı içerik ve anlamlarda, hatta kültür kavramıyla özdeş olarak kullansa da kültür-medeniyet ayrımını "duygu" ve "zihin" ayrımı üzerine temellendirir (Demirpolat, 2021, s. 278). Gökalp düşüncesinde kültür, duyguların ve doğal olanın alanı iken; medeniyet, zihin (bilgi) ve suni (yapay-yöntem ve irade) olanın alanıdır.

Gökalp, kültür kavramının hars ve tehzib olmak üzere iki boyutu olduğunu belirtir ve harsı medeniyetten ayırır (Arık, 2017, s. 208). Gökalp'e göre Fransızca "culture" kavramının "hars" (ulusal kültür) ve "tehzib" (yetkinlik-işlenmiş kültür) olmak üzere iki anlama sahiptir. Hars ve tehzib arasında iki önemli fark vardır. Hars, halkın gelenekleri, görenekleri, sözlü ya da yazılı edebiyatı, dili, müziği, dini, ahlakı, estetiği ve ekonomisine ilişkin ürünlerdir. Hars, demokratiktir; çünkü kaynağı halktır. Tehzib, yüksek düzey eğitim ve öğretim görmüş aydınlara özgüdür ve dolayısıyla aristokratik bir niteliğe sahiptir. Tehzib iyi bir eğitim görmüş olmak, rasyonel olanı, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi içtenlikle sevmektir; bu anlamda özel bir eğitimle oluşturulmuş, özel bir duyusu, düşünüş ve yaşayış biçimidir (Gökalp, 2012, s. 91).

Ayrıca hars ulusal, tehzib ise beynelmiledir. Gökalp'e göre halk harsın etkisiyle, sadece ulusal kültür unsurlarına değer verir. Fakat tehzib gören aydınlar başka ulusların kültürleri ile ilişki kurar ve beğeni edinir. Böylece tehzib, ona yönelen kişilere daha hümanist ve eklektik bir karakter kazandırır. Batılılaşma sürecinde her ulus hem kendi kültürünü uygarlık alanına taşır hem diğer ulusların kültürlerine ilişkin beğeni edinme olanağı elde eder (Gökalp, 2012, s. 91-93). Dolayısıyla Gökalp'in tehzibe önem vermesinin bir sebebi, onun bir ulusun parçası olduğu medeniyeti oluşturan uluslararası değerlerden beğeni oluşturmayı temin etmesidir (Türkdoğan, 1998, s. 99). Gökalp'e göre tehzib, hars ve medeniyet arasındaki ilişkiyi sağlayan bir unsurdur (Arslan, 2012, s. 17). Kültür-medeniyet ayrımı, Gökalp sosyolojisinde ikili bir yapı değil, aksine tehzib aracılığıyla karşılıklı ilişki durumundadır: Kültür ve medeniyet kalıpları kapalı bir sistem değildir; tersine karşılıklı ilişkilere dayalı bir yapı sergiler. Tehzib bu bakımdan hem aydın sınıfın eğitim ve öğretiminin hem beynelmilel temaslarının bir çıktısı olarak edinilen değer sistemleriyle hars ve medeniyet arasında uyumu sağlar. Bu bağlamda, Gökalp'in sosyoloji anlayışının en önemli özelliği, kültür-medeniyet ikiliğinin karşılıklı ilişki haline dönüşmesidir; kültür ve medeniyet arasındaki karşılıklı ilişkiler sistemi, onun kuramının temelini oluşturur (Türkdoğan, 1998, s. 97-101).

Ancak Gökalp, bir yandan tehzib pratiğinin Batılılaşma sürecindeki önemine işaret ederken, diğer taraftan onu 'diğer harslarla nasıl ilişki kurulduğu' ile ilişkili olarak bir tehdit

olarak görür. “Fakat ulusal kültürden hoşlanan ulusal beğeni ile, yabancı kültürden hoşlanan dış beğeni’ birbirine karıştırılmamalıdır. Her ulusun asıl ve sürekli beğenisi, ulusal beğenisidir; dış beğeni ancak ikinci derecede kaldığı zaman benimsenebilir” (Gökalp, 2012, s. 94). Diğer harslar yalnızca egzotik bir beğeni olarak tecrübe edilmelidir, onlara öykünülmemeli ve uyum sağlanmamalıdır (Gökalp, 2012, s.96). Eski Osmanlı’da böyle değildi. Havas sınıfında temel ve sürekli olan harici (dış) beğeniydi. Ulusal beğeni ikinci derecede bir değerden bile yoksundu. Bu yüzden edebiyatımız Acem ve Fransız beğenisinin ürünlerinden ibaret kalmıştır. Dolayısıyla tehzib, harsı gözetdiği müddetçe normaldir, değilse patolojik bir karakter kazanır (Gökalp, 1964, s. 75). Kısacası Gökalp’e göre harici beğeni ulusal beğeniye aşacak biçimde aydın sınıfın dünya görüşüne ve yaşam felsefesine hakim olursa, tehzib patolojik bir hal alır ve topluma zarar verir. Görülüyor ki tehzib, aydın sınıfta egzotizmi (yabancı hayranlığını) önlediğinde harsa yeni ufuklar açabilir (Türkdoğan, 1998, s. 100). Kısacası seçkinler arasında harici beğenin temel beğeniye dönüşmesi egzotizme (yabancı hayranlığına); her türlü harici beğeniye dışlayacak şekilde ulusal beğeniye yüceltme şovenizme götürür. Gökalp’e göre her ikisi de toplumsal açıdan patolojiktir (Arslan, 2012, s. 18).

Gökalp’in tehzibe önem vermesinin bir diğer sebebi, Batı medeniyetiyle olan temasın hedefi ve sınırlarını kesin çizgilerle belirlemesidir. O halde tehzibin rolü, Batı’dan neleri alıp neleri alamayacağımızı seçici bir biçimde ortaya koymaktır. Batılılaşma sürecinde tehzib, bir çeşit düzenleme mekanizmasıdır. Bu bağlamda Japonya’yı örnek gösteren Gökalp, Japonların ulusal kültür unsurlarını koruyarak Batı medeniyetine katılabildiklerini ileri sürmektedir. Tehzib, harsa sahip çıkmak suretiyle Batı medeniyeti ile temas etmeyi sağlayacaktır. Böylece hars kapalı bir sistem olmaktan kurtulacak ve yenilenecektir. Dolayısıyla tehzib, bir sentez mekanizmasıdır (Türkdoğan, 1998, s. 100); ulusal değerlerle uluslararası değerler arasında eklektik ve seçici bir rol oynayarak bir filtre işlevi görmektedir (Arslan, 2012, s. 18). Bununla birlikte tehzib, bir toplumdaki seçkin kültürün beynelmilel karakterine işaret eder: Batı kültürüne ait beğenileri, seçkinlerle sınırlandırarak Türk kültürünün bir kısmını etkisi altına almasıdır. Her ne kadar Gökalp bu kültürel etkileşimin sınırlarını belirlemeye çalışsa da, Batı kültürüne ait beğenilerin “tali bir derecede kalmak şartıyla” Türk seçkinlerinin ulusal kültürüne girmesine meşruiyet kazandırır. Bu Gökalp’in dokunulmazı olan “Türk kültürü”nü “Batı uluslararasılığı” tarafından kısmen de olsa işgaline kapı açmak olarak yorumlanabilir (Baş ve Akyurt, 2022, s. 485, 487). Aslında Gökalp’in ulusal ve harici beğeni arasındaki bu muğlak ve çelişkili duruşu, modernleşme modelindeki kültür-medeniyet ayrımından kaynaklanmaktadır. Çünkü bir medeniyet ile ilişki kurulduğunda hangi kültürel unsurların ne ölçüde alınacağı ve benimseneceğini belirlemek ve kontrol etmek, net ve keskin ayrımlar koymak zordur.

2. Seçkin Kültür-Halk Kültürü İkiliği

Gökalp’in düşüncesinde Osmanlı-Türk toplumundaki seçkin kültür-halk kültürü ikiliği sınıfsal bir karaktere sahiptir. Bu toplumsal ikilik Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal yapısındaki yöneten-yönetilen sınıf ayrımına dayanır. Gökalp şu önemli soruyu sorar: “Yalnız ülkemize özgü olan bu garip durumun nedeni nedir? Niçin bu ülkede yaşayan iki tip, Türk tipi ile Osmanlı tipi birbirine bu denli karşıttır?” (Gökalp, 2012, s. 32). İlk olarak Gökalp, bu sorunu Osmanlı aydınlarının medeniyet unsurları ile ilişki kurma biçimine bağlar. Ona göre Osmanlı tipi, Türk’ün kültürüne ve yaşam tarzına zararlı olan emperyalizmle kurduğu ilişki neticesinde kozmopolit bir form ve karakter kazanmış ve sınıf çıkarlarını ulusal çıkarın üstünde görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun toprakları genişledikçe, yönetenler ile yönetilenler birbirini sevmeyen iki ayrı sınıf haline gelmiştir. Yönetenler Osmanlı sınıfını, yönetilenler Türk sınıfını oluşturuyorlardı. Osmanlı sınıfı kendini millete egemen olan topluluk (millet-i hakime) olarak görür, yönettiği Türklere ezilen topluluk (millet-i mahkume) gözüyle bakardı. Türkler kültürel olarak Osmanlı emperyalizmine bağlanmadan, kendi kendilerine ulusal bir kültür oluşturarak Osmanlı medeniyetine karşı tümüyle mesafe koydular (Gökalp, 2012, s. 32-33). Diğer taraftan kozmopolit olarak adlandırılan Osmanlı sınıfı, Batı’nın bilimsel metotları ve teknikleri yerine, estetik, ahlak ve felsefe anlayışlarını, adetlerini, davranış ve yaşam tarzlarını almaya çalışırlar.

Yani medeniyet adı altında başka milletlerin harslarını taklit etmeye kalkarlar. Halk, harsını bırakıp, başka ulusların harsını taklit eden bu sınıfı kendinden saymazken, onlar da halkla beğeni yönünden benzer olmayı bir küçüklük olarak görürler ve harslarına yabancılaşırlar (Gökalp, 1964, s. 10). Gökalp'in modernleşme düşüncesinde Osmanlı toplumundaki bu ikiliğin karşılıklı olarak inşa edildiğini, karşılıklı ilişki temelinde şekillendiğini görmekteyiz. İki toplumsal sınıf ve kültür arasındaki bu kopukluğun karşılıklı ilkesine dayanması, yani birbirlerini karşılıklı olarak dışlaması, aralarındaki toplumsal mesafenin güçlenmesine ve dolayısıyla bir toplumsal örüntü olarak erken Cumhuriyet dönemine aktarılmasına yol açmıştır.

İkinci olarak Gökalp, iki kültür arasındaki bu kopukluğu halkın ve seçkinlerin eğitim arka planlarının ve alt yapılarının farklı olmasına bağlar. Ona göre aydınlar eğitimlerini Osmanlı medeniyetinden, halk ise Türk kültüründen almışlardı. Seçkinlerin eğitiminde ulusal kültür unsurlarına yer verilmez. Çünkü eğitim aldıkları okullar “halk okulu”, “ulusal okul” değildi. Bu nedenle Osmanlı-Türk toplumundaki seçkinler, ulusal kültürden ve ulusal bilinçten yoksun olarak yetişmişlerdir. Ayrıca aydınlar saraya memur olduklarında halkın aleyhine, sarayın boş harcamalarına ve eğlencelerine hizmet etme eğilimindediler (Gökalp, 2012, s. 41, 79-80). Üçüncü olarak, bu ayrım derin tarihsel köklere sahiptir. Osmanlı devletinden önce Anadolu’da, Selçuklu Devleti’nin sonlarına doğru kültür lisanı, vezni ve müziği ile medeniyet lisanı, vezni ve müziği birbirinden ayrılarak birtakım ikilikler zaten ortaya çıkmıştı. Toplumsal ikilikler kültürle medeniyetin çatışmasından veya iki ayrı medeniyet akımının egemenlik kazanma savaşından ortaya çıkmıştır. Hars ve medeniyetin niteliklerinin açık bir şekilde ayırt edilmesi, şimdide kadar açıkça anlaşılmamış olan bu toplumsal ikiliklere açıklık kazandırabilir (Gökalp, 1964, s. 5-6).

Gökalp, Osmanlı’daki toplumsal ikiliklerin, Türk-Osmanlı ayrımı olmak üzere dil, ölçü, edebiyat, müzik, ahlak alanlarında somutlaştığını ileri sürmektedir. Osmanlı toplumunda iki dil (Osmanlıca ve Türkçe), iki ölçü (Türk-Hece ölçüsü ve Osmanlı-Aruz ölçüsü), iki edebiyat (Türk edebiyatı ve Osmanlı edebiyatı), iki müzik (Türk müziği ve Osmanlı müziği) türü yan yana yaşamıştır. Osmanlıca resmi yazı diliydi. Türkçe ise yalnızca halk arasında konuşuluyordu ve halka özgü bir argo dili olarak küçümseniyordu; fakat Türkçe doğal ve gerçek dilimizdi. Halk ozanları hece ölçüsü kullanırken, Osmanlı seçkinleri aruz ölçüsü kullanmıştır. Edebiyatımızda da aynı ikilik vardır: Türk edebiyatı- Osmanlı edebiyatı. Türk edebiyatı halk masalları, koşmaları ve destanlarından oluşurken; Osmanlı edebiyatı bireysel öyküler ve romanlar, gazeller ve şiirlerden oluşmaktadır (Gökalp, 2012, s. 27-31). Gökalp, Osmanlı-Türk toplumunda müzikten dini inançlara kadar “doğal” ve “suni (yapay)” ayrımının var olduğunu belirtmektedir. Bu ayrım birçok akademik çalışmadaki “yüksek kültür” ve “halk kültürü” ayrımına ilham vermiştir (Demirpolat, 2021, s. 279).

2.1. Tanzimat Aydınlarına Yönelik Eleştiriler

Gökalp'in ele aldığı önemli sorunların başlangıcı, 19. yüzyılın ilk yarısında, Tanzimat dönemine rastlamaktadır. Bunlar esas olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, hukuki ve idari yapısını yeniden düzenleme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Berkes, 1954, s. 378). Gökalp, Tanzimat aydınlarının Batı medeniyeti ile ilişki kurma biçimlerine ve pratiklerine, dolayısıyla modernleşme-Batılılaşma programlarına keskin eleştiriler yöneltir. Bu eleştirilerden ilki, Tanzimat aydınlarının Osmanlılık siyaseti yapmalarıdır. Gökalp'e göre onlar, Osmanlı medeniyetini Batı medeniyeti ile uzlaştırmaya, bütünleştirmeye çalışmışlar; Doğu medeniyeti ile Batı medeniyetinin birleşiminden bir kültür inşa etmek istemişlerdir; fakat bu büyük bir yanılgıydı. Çünkü her medeniyetin farklı bir dizgesi (sistemi, düzeni) -başka bir mantığı, güzellik anlayışı, yaşam görüşü- vardır; dolayısıyla birbirine karışmıyorlar. İki karşıt medeniyet birlikte yaşayamaz; sistemleri birbirine karşıt olduğundan dolayı karşılıklı olarak birbirini bozmak ister. Tanzimat aydınları büsbütün ayrı ilkelere dayanan sistemlere sahip iki karşıt medeniyetin uyuşamayacağını düşünememişlerdi. Bir ulus ya Doğu medeniyetinin ya da Batı medeniyetinin mensubu olur. İki farklı medeniyetin unsurlarını taşıyan bir ulus olamaz. Tanzimatçılar bu noktayı bilmedikleri için yaptıkları yeniliklerde başarı sağlayamamışlardır (Gökalp, 2012, s. 39, 47, 56).

Gökalp'in Tanzimat aydınlarına yönelik ikinci eleştirisi, Batılılaşmayı “yanlış” okumalarına, Batı taklitçiliğine ilişkindir. Ona göre Tanzimat aydınları Avrupa medeniyetini almaya girişmişlerdi; fakat onlar aldıkları şeyleri tam değil, yarım alıyorlardı. Bir medeniyeti bütün dizgesi ile benimsemeyenler, onun kimi bölümlerini alamıyorlar veya alsalar bile sindiremiyorlar ve içselleştiremiyorlar. Bundan dolayı Tanzimat aydınlarının, bizi Avrupa medeniyetine, görünüşü almak yoluyla sokma girişimleri kısır kalmıştır. Onlar üretim yerine tüketime alanına odaklanmışlardır: Ulusal üretimi modernleştirmeden önce tüketim biçimlerini-giyim-kuşam, beslenme, yapı ve döşeme tarzlarını- değiştirdikleri için ulusal sanatlarımız ortadan kalkarken; Avrupalı bir sanayinin temeli de atılamadı. Bunun nedeni Tanzimat aydınlarının yeterince bilimsel incelemeler yapmadan, etkin bir ülkü ve kesin bir program belirlemeden yola çıkmaları ve yeterince önlem almamalarıdır (Gökalp, 2012, s. 47, 56).

Gökalp'in Tanzimat aydınlarına yönelik eleştirilerinden üçüncüsü, ikincisi ile ilişkili olarak “aydın kesiminin modernleşmeyi savunurken bir bütün olarak ulusal kültürü göz ardı etmeleridir” (Demirpolat, 2021, s. 279). “Biz, Tanzimat çağında bu medeniyetten, Avrupa medeniyetine geçerken; yalnız akıl ve mantığımızı, teknoloji ve metodlarımızı değiştirecektik. Avrupa'dan yalnızca yeni medeniyetin derslerini alacaktık. Fakat Tanzimat'çılar medeniyetten başka, bir de öz kültür olduğunu bilmedikleri için, "Batılılaşmak" işlemini, millî şahsiyetimizin en köklü kaynaklarına yaymak istediler. İşte Tanzimat'çıların en büyük yanlışı budur” (Gökalp, 1989, s. 145).

2.2. Seçkin Kültür-Halk Kültürü İkiliğini Aşmanın Yolu Olarak “Halka Doğru” İlkesi

Gökalp, Batılılaşmayı mecburi güzergâh olarak görmüştür. Batı medeniyetinin Doğu medeniyetinin yerine geçmesi doğal bir yasa olunca, Türkiye’de de bu “yerine geçiş” (ikame olayı) zorunlu bir hal almıştır. İslam dininin ve Türk ulusunun bağımsızlığını savunabilmek için yegâne kurtuluş yolu bilimlerde, sanayi, ordu ve hukuk örgütlenmelerinde Avrupalılar gibi ilerlemektir, yani medeniyet alanında onlara eşit olmaktır. Bunun tek yolu Avrupa medeniyetine tüm olarak girmektir. Böylece Doğu medeniyetine mensup olan Osmanlı medeniyeti ortadan kalkacak, yerine İslam dinine dayanan Türk kültürü ve Batı medeniyeti birlikte geçecektir (Gökalp, 2012, s. 38, 56). Diğer bir ifadeyle Türk toplumunun yeni güzergahı, Doğu medeniyetinin unsurlarından arınarak Batı medeniyetinin unsurları ile ilişki kurmak olarak belirlenmiştir.

Gökalp'in önerdiği modernleşme modelinin yol haritasını ise Türkçülük ideolojisi, programı belirlemiştir. Türkçülük Türk kültürünün özgün unsurlarını ortaya çıkarma görevini üstlenmiştir. Türkçülük ideolojisinin ilk esaslarından biri “Halka Doğru” ilkesidir. “Halka doğru gitmek” ne demektir? Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir? Bir ulusun aydınları, düşünürleri o ulusun “seçkinler”idir. Seçkinler yüksek bir eğitim ve öğretim görmüş olmaları ile halktan ayrılırlar. İşte halka doğru gitmesi gerekenler bu aydınlardır. Seçkinler halka doğru neden gidecekler? İlk ödev, halktan halk kültürünü öğrenmektir. Seçkinler kültürü yalnız halkta bulabilirler. Demek ki “halka doğru gitmek” kültüre doğru gitmektir. Çünkü halk kültürün canlı bir müzesidir. İkinci ödev, halka medeniyet götürmektir; çünkü halk medeniyetten yoksundur, medeniyet (in anahtarları) seçkinlerdedir. Fakat Doğu veya onun bir parçası olan Osmanlı medeniyeti değil, Batı medeniyeti götürmelidir. Öyleyse seçkinlerin halka doğru gitmesinin iki amacı olabilir: Halktan kültürel unsurları almak; halka medeniyet unsurlarını götürmek. Özetle, Türkçülüğün görevi, bir yandan özgün Türk kültürünü arayıp bulmak; diğer yandan Batı medeniyetinin unsurlarını tam bir biçimde alarak ulusal kültüre aktarmaktır (Gökalp, 2012, s. 38-44). İşte tehzibin görevi bu çift yönlü akışta ortaya çıkmaktadır (Türkdoğan, 1998, s. 101). Böylece tehzib, ulusal kültüre bağlı kalmak suretiyle medeniyet unsurlarının halka ulaşmasında ve yayılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Gökalp, tehzibin uygulaması olarak ‘halka doğru’ ilkesini tanımlayarak Tanzimat aydınlarına yönelik harsın (ulusal kültürün) ihmali ve Batılılaşmanın “yanlış” yorumuna ilişkin eleştirilerini çözüme kavuşturur.

Gökalp, halka doğru ilkesinin uygulanmasında seçkin sınıfın (aydınların) önemli bir rolü olduğunu iddia eder. Tanzimat aydınlarının tersine, Türkçü aydınlar, Doğu medeniyetini tamamen terk ederek, Batı medeniyetini bütün olarak almak istediklerinden dolayı başarılı olacaklardır. Türkçüler Türk ve Müslüman kalarak, Batı medeniyetine tam bir şekilde girmek isteyenlerdir; fakat önce ulusal kültürü ortaya çıkarmak gerekir. Seçkinlerin tam anlamıyla halka doğru gitmesi için halkın içinde yaşayarak ondan ulusal kültürü tümüyle almaları gerekir. Bunun bir yolu Türkçü gençlerin öğretmenlikle köylere gitmesidir. Osmanlı seçkinleri bütünüyle halk kültürünü aldıktan sonra ulusal seçkinler olacaklardır. Gökalp, ulusal kültürden yoksun olarak yetişen seçkinlerden (Tanzimat aydınlarından), farklı olarak Türkçü aydınların bu eksikliği gidermek istediklerini ileri sürmektedir. Bunun için onlar halkın içine girmeli, halkla birlikte yaşamalı, halkın kullandığı dile dikkat etmeli; düşünce tarzını ve üslubunu kavramalı; sanatını ve edebiyatını tanımalı; dini yaşam tarzına ve ahlaki duygularını keşfetmeli; beğenilerini deneyimlemelidirler. Türk ulusunun seçkinleri ancak uzun bir süre halkın ulusal kültürü içinde yaşadıkları ve ruhları bütünüyle Türk kültürüyle dolduktan sonra ulusal bir kimlik kazanabilirler. Türkçülük seçkinlere ulusal kimlik kazandırmıştır. Türkçülük seçkinlere Osmanlı değil Türk olduğunu, dilinin Türkçe ve ölçülerinin halk ölçüleri olduğuna ilişkin bilimsel kanıtlarla inandırdı (Gökalp, 2012, s. 39-44). Gökalp'e göre aydın, hem beynelmilel estetik ve teknik eğitimden geçmeli hem de ulusal kültürün köklerine ve bilgisine sahip olmalıdır. Böylece toplumda süregelen aydın-halk kopukluğu ortadan kalkarak, aydın-halk bütünleşmesi ortaya çıkar (Arslan, 2012, s. 18; Türkdoğan 1998, s. 38-39; Celkan, 1989, s. 70). Gökalp modernleşme programını önce ulusal kültür unsurları sonra medeniyet unsurları ile ilişki kurma olarak tanımlayarak aşamalandırır. Böylece cumhuriyet aydınlarının Tanzimat aydınlarından farklı olarak ulusal kültür ile temas etmesini, böylece seçkinlerin Osmanlı kimliğinden sıyrılarak Türk kimliğini benimsemelerini ve millileşmelerini hedeflemiştir.

2.3. Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşme ile Kurulan İlişki

Gökalp'e göre, seçkin kültür ve halk kültürü arasındaki kopukluk toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin (biz duygusu ve ortak vicdanın) ortaya çıkması, düzen ve ilerlemenin sağlanması önündeki başlıca engellerden biridir. Buradan hareketle, seçkin kültür ve halk kültürü arasındaki sentez, toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin mekanizması olacaktır. Gökalp, ulusal dayanışmanın temelini 'yurt ahlakı' olarak görmektedir. Yurt ise, ulusal kültürdür. Ulusal dayanışmayı güçlendirmek için ilkin aydınların harsı (ulusal kültürü) ortaya çıkarmaları ve yükseltmeleri gerekmektedir (Gökalp, 2012, s. 79). Bu görüşe göre toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin ilk adımı, Osmanlı-Türk toplumunun aydınları olarak seçkinlerin Türk harsı (ulusal kültürü) ile temas etmeleri, onu tanımaları ve içselleştirmeleridir; diğer bir ifadeyle milli bir bilinç kazanmalarıdır. Çünkü "bir toplumdaki bireyleri birbirine bağlayan, yani bireyler arasındaki uyumu sağlayan kültürdür" (Ziya Gökalp, 1964, s. 5). Dolayısıyla Gökalp'in düşüncesinde kültürün temel işlevi, bireyler arasında toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamasıdır. Bu anlamlıdır zira ona göre kültür temeline dayanan bir ulus, toplumsal bilinç ve dayanışmanın çok canlı ve kuvvetli olduğu bir toplumdur (İnalçık 1965, s. 426, 430).

2.4. Gökalp'in Kültür-Medeniyet ve Seçkin Kültür-Halk Kültürü Ayrımına Yönelik Eleştiriler

Gökalp'e yönelik en güçlü eleştirilerden biri kültür ve medeniyet arasında yaptığı ayrımıdır. Hatta 1930'lardan itibaren Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımına getirilen eleştiriler, Türk sosyolojisini kurucu bir karakter taşımaktadır (Akyurt ve Baş, 2023, s. 23). Bu eleştirilerin temel argümanı kültür ve medeniyetin birbirinden ayrı olmadığı, bir aradığı ve iç içeliğidir. Kültür ve medeniyet arasında kesin bir ayrım yapamayız. Sadece medeniyetin unsurları (teknoloji) veya kültürün unsurları benimsenemez; çünkü teknolojik değişimler kültürde değişimlere, kültürdeki değişimler de teknolojik değişimlere yol açacak bir zemin yaratır (Güngör,1999, s. 10-11). "Tekniği Batı'dan alalım, fakat ahlakımızda, hukukumuzda şarklı kalalım diyemeyiz. Hatta tekniği, ilmi milletlerarası bir fikir piyasasından alalım, fakat sanatımız, felsefemiz milli olsun

hiç diyemeyiz” (Ülken, 1979, s. 23). Tekniği onu üreten zihniyetten ayıramayız. Dolayısıyla kültür ve medeniyet unsurları birlikte ve etkileşimli bir şekilde toplumsal yapıyı ve zihniyeti dönüştürür. Meriç'e (2002, s. 86) göre içtimai hayat kültür ve medeniyet unsurlarını birlikte kapsayan bir bütündür ve bunu umran kavramıyla karşılar. “Umran, bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimai ve dinî düzen, âdetler ve inançlardır”. Ağaoğlu (2013, s. 23-24) da batı medeniyetinin yalnız bilim, teknik ya da maddî yönünün alınabileceğini savunanlara karşı çıkmaktadır. Batı medeniyeti bir bütündür, parçalanamaz, süzgeçten geçirilemez: Batı medeniyetinin bazı unsurları alınarak bazıları bırakılamaz. Batı medeniyetine başarı ve üstünlüğü getiren medeniyetin bütünlüğüdür; yoksa sadece belirli (maddi) unsurları değildir, genel unsurlarının bir eseridir. Aslında bu eleştirilerin ortaya çıkmasında Gökalp'in, kültür-medeniyet ilişkisinin mahiyeti ve sınırları üzerine değerlendirmelerinin çelişkili olmasının payı büyüktür. Çünkü Gökalp, bazen onları birbirine zıt, bazen tam tersine birbiriyle organik ilişkili olarak kavramsallaştırır; bazen de hars (ulusal kültürün)'in batı medeniyetinin bazı unsurlarını içermesi gerektiğini belirtir (Bulut, 2015, s. 106).

Kültür-medeniyet ayırımına yönelik eleştirilerle ilişkili olarak, Gökalp'in seçkin kültür-halk kültürü ikiliği üzerine eleştiriler gündeme gelmektedir. Güngör (1992, s. 83-84) “paylaşılan temel değerler” temelinde seçkin kültür ve halk kültürünün güçlü bir toplumsal birlik oluşturduğunu ileri sürer: “Türkler halkı ve münevveri ile birlikte mütecanis, ahenkli ve son derece yaygın bir kültür meydana getirmişlerdir. Her şeyden önce bu kültürün temel kıymetleri hem halk hem de idareci ve münevver üst tabaka tarafından paylaşılmaktadır”. Güngör (1992, s. 25-85) Gökalp'in Osmanlı'da toplumundaki kültürel farklılaşmayı halk ile seçkin sınıf arasında büyük bir kopukluk olarak değerlendirmesini eleştirmektedir. Her toplumda kültürel farklılaşma veya kültür farkları ortaya çıkar, zira paylaşılan temel değerlerin içeriği aynı olsa da ifade etme tarzları farklılaşabilmektedir. Bu yönüyle Gökalp, seçkin kültür ve halk kültürü arasındaki şekil ve üslup farklarını, mahiyet farkı olarak görmektedir. Bu bir yanılgıdır ve sebebi Gökalp'in “Türk kültürünü yanlış anlaması” ve Osmanlı tarihini bilmeyişi”dir. Aslında bu iki kültür arasındaki ayırım veya kopukluk Osmanlı toplumsal yapısından değil, modernleşme sürecindeki uygulamaların mevcut problemlere çözüm getirmemesinden kaynaklanmıştır. Seçkinler eski (halk) kültürünü reddetmelerine karşılık halk, geleneklerini devam ettirmiştir. Meriç (1999, s. 380) ise Gökalp'i “yüksek zümre ile halk arasında hiçbir münasebet olmamış gibi davranıyor” sözleriyle eleştirmiştir. Güngör ve Meriç, Gökalp'in her iki ayırımına (kültür-medeniyet ve seçkin kültür-halk kültürü) Osmanlı'nın toplumsal ve kültürel unsurlarını savunarak karşı çıkmışlardır. Diğer taraftan Gökalp'in modernleşme sürecinde seçkin kültür ve halk kültürü arasında ilişki kurma modeli olarak tasarladığı “halka doğru” ilkesi pratikte sorunlu bir karaktere bürünme potansiyeli taşımaktadır. Bulut'a (2015, s. 102-103) göre halka doğru ilkesi, ‘gidenler’ ile ‘gidilenler’ arasında dikey bir mesafeye işaret eder ve iki taraf arasında hiyerarşik bir ilişkiye yol açar: Halktaki kültürel unsurlar açıklanırken karar verici merci aydınlar olacaktır.

Sonuç

Gökalp, erken dönem Osmanlı-Türk modernleşmesinin sorunsallaşmasının kökeninde halk kültürü-seçkin kültür kopukluğu (ayrımı) olarak somutlaşan toplumsal ikiliğin olduğunu; bu kopukluğun (ayrımın) karşılıklı olarak inşa edildiğini düşünmektedir. Bu toplumsal ikiliğin tarihsel kökleri olsa da, Gökalp özellikle Osmanlı toplumunun ikili sınıf yapısı ve eğitim yapısı üzerinde durur. Gökalp'in modernleşme modeline ilişkin programı, aslında karşılıklılık ilkesi temelinde seçkin kültür ile halk kültürü arasındaki kopukluğu aşma çabası ve girişimidir; böylece o, ilişkisel bir modernleşme modeli kurma idealini benimsemiştir. Bunun için kültür (hars, tezhib) ve medeniyet kavramlarını açık sistemler olarak tanımlamış ve kavramıştır. Seçkin kültürü-halk kültürü ikiliğinin nasıl aşılacağı sorunsalı, Gökalp'in modernleşme modelinin, dolayısıyla Türkçülük programının odağında yer almıştır. Dolayısıyla Gökalp düşüncesinde modernleşme rotasının dinamiği “halka doğru” ilkesi olmuştur. Gökalp, halka doğru ilkesini seçkin kültür ve halk kültürü arasındaki kopukluğu aşmanın ve iki kültürü sentezlemenin bir yolu olarak görür. Bu sentezin nasıl yapılacağı hususunu halka doğru ilkesinin iki ödevi ile somutlaştırır: Karşılıklı

olarak iki kültür arasında neyin ve nelerin aktarılacağını tarif eder. Dolayısıyla sentez fikrini iki kültür arasındaki alışverişe dayandırır. Karşılıklılık ilkesinin benimsemiştir zira iki kültür arasındaki ayırım veya kopukluk da karşılıklı olarak inşa edilmiştir. Gökalp'e göre Osmanlı'da Tanzimat aydınlarının da içinde olduğu seçkin sınıf kendi ulusal kültürüne, Türk kültürüne uzaktı ve yabancıydı; aynı zamanda medeniyet unsurları seçkin kültür düzeyinde kalıyordu ve alt sınıflara inemiyordu. Bu sorunları aşmak için Türk kültürünün yaşadığı medeniyet geçişinde karşılıklı olarak aktarılan unsurların neler olduğunu tespit etmek bakımından tehzib kavramını ve halka doğru ilkesini önemli araçlar olarak görmektedir. Bu noktada Gökalp, hem halk kültürü ve seçkin kültür arasındaki ikiliğin önemli bir kaynağı olarak ve bu ikiliği aşmak için sentez fikrinin aracı olarak eğitime ve aydınlara önemli bir roller yükler. Gökalp, seçkin kültür-halk kültürü arasındaki sentezi Osmanlı-Türk toplumunda toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin bir mekanizması olarak görmüştür. Sentez fikri ile toplumsal bütünleşme ve dayanışma arasında ilişki kurmuştur: Gökalp, Osmanlı-Türk modernleşmesinin amacı olan düzen ve ilerlemeye giden yolda ulusal dayanışmanın sağlanması için toplumsal ikiliğin aşılmasını önemli bir basamak olarak değerlendirmektedir. Nihayetinde Gökalp düşüncesindeki seçkin kültür-halk kültürü ikiliği ve sentezi, aslında kültür-medeniyet ikiliği ve sentezinin izlerini taşımaktadır. Çünkü o kültür (hars ve tehzib) ve medeniyetin unsurlarını ve niteliklerini belirlemeye ve tanımlamaya çalışarak toplumsal ikiliklerin aşılmasının ve sentezlenmesinin imkânı üzerinde kafa yormuştur. Son olarak Gökalp'in kültür-medeniyet ve seçkin kültür-halk kültürü ayırımına yöneltile eleştiriler diyalektik yerine, bütüncül bir perspektifin ve kavrayışın ürünüdür.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (2013). *Üç Medeniyet*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Akyurt, M. A., & Baş, M. F. (2023). Türk Sosyoloji Tarihini Tartışmalar Üzerinden Okumak: Tanyol-Boran Tartışması Örneği (1962). *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 18-45. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1219131>.
- Arık, F. (2017). The Uncompromising Couple of Turkish Modernization; Culture and Civilization. *Recent Developments in Sociology and Social Work*, 205-214.
- Arslan, M. (2012). Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık Anlayışı. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(10), 11-19.
- Baş, M. F. & Akyurt, M. A. (2022). Kavramlarla oynamak: Ziya Gökalp düşüncesinde ulusötesi kategoriler ve "beynelmileliyet" kavramı. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 461-491. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0070>.
- Berkes, N. (1954). Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism. *Middle East Journal*, 8(4), 375-390.
- Bulut, Y. (2015). Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür: Ziya Gökalp ve Hars-Medeniyet Kuramı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (52), 79-110.
- Celkan, Y. H. (1989). Türk Sosyolojisinin Mimarı Ziya Gökalp. *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri* (23.03.1986), Dicle Üniversitesi Yayınları (61-72).
- Demirpolat, A. (2021). Türk Aydını, Modernleşme ve Ziya Gökalp'in Kültür ve Medeniyete Dair Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (52), 267-281. <https://doi.org/10.21563/sutad.986603>.
- Gökalp, Z. (1964). *Hars ve Medeniyet*. İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- Gökalp, Z. (1989). *Türk ahlakı*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (2012). *Türkçülüğün esasları* (12. Baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Güngör, E. (1999). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1992). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İnalçık, H. (1965). Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee, *Türk Kültürü*, 3(31), 421-433.
- Mardin, Ş. (1969). Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire. *Comparative Studies in Society and History*, 11(03), 258. doi:10.1017/s0010417500005338.
- Meriç, C. (1999). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2002). *Umrandan Uygarlığa* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1998). *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

Yazar katkı oranı : % 100